

8. **Максимович М.А.** О городе Переяславе в первоначальные времена // Собрание сочинений в 3 т. / М.А. Максимович. – К., 1876. – Т. 2. – С. 325–329.
9. **Ніколенко А.П.** Переяславу – 1100 / А.П. Ніколенко – К.: Міленіум, 2007. – 296 с.: іл.
10. Переяслав у віках / Автори-упорядники В. Коцур, О. Колибенко / В.П. Коцур, О.В. Колибенко – К.: ТОВ «Світ Успіху», 2007. – 424 с.: іл.
11. **Радишевський Р.П.** Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко / Р. Радишевський, В. Свєрбігуз. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2006. – 552 с.: іл. – Бібліогр.: с. 519–551.
12. **Сергійчук В.І.** Переяславська рада – трагедія України і програш Європи / В.І. Сергійчук – К.: Діокоп, 2003 – 136 с.
13. **Сікорський М.І.** Біля джерела українського козацтва // Київська правда. – 23 берез.; 25 берез.; 26 берез.; 30 берез.; 2 квіт.; 6 квіт.; 9 квіт.; 13 квіт. – К., 1993.
14. **Сікорський М.І., Швидкий Д.Т.** На землі Переяславській / М.І. Сікорський, Д.Т. Швидкий. – К.: Наукова думка, 1983 – 256 с.: іл.

Андрій Артем'єв (Полтава),
асистент Української медичної стоматологічної академії,
старший науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток
археології управління культури Полтавської облдержадміністрації,
кандидат медичних наук

Травматичні ушкодження зубів пізньосередньовічного населення

Важливою проблемою антропології та палеопатології є характеристика травматичних ушкоджень твердих тканин зубів у давнього населення [1]. Такі ушкодження зустрічаються як самостійний тип травми, так і в сполученні з ушкодженням інших відділів щелепно-лицевої області. Клінічна картина травм зубів дуже різноманітна, що зумовлено характером травматичних ушкоджень, особливостями вікової будови зубів, наявністю або відсутністю аномалій прикусу [2].

Актуальним є вивчення особливостей травмування зубів у населення, що мешкало на теренах сучасної України у пізньосередньовіччю та попередні епохи.

Для вирішення цього питання було передбачене наступне: вивчення стоматологічного статусу давніх людей, видів та кількості випадків травмування зубів за антропологічними матеріалами населення на території переважно Лівобережної України від епохи міді до пізнього середньовіччя.

Об'єктом дослідження були скелети та зуби давніх мешканців території сучасної Полтавської та сусідніх областей України (V тис. до н.е. – XVIII ст.). Предметом вивчення стали випадки травмування зубів давнього населення.

Матеріалами дослідження виявилися анатомічно повні скелети 499 індивідів епох енеоліту – пізнього середньовіччя, кісткові залишки яких виявлені у ході археологічних досліджень курганів. Черепів, що належали представникам мідного віку (кінець V – початок III тис. до н.е.) у аналізі було 17 (8 дітей, 3 жінки, 6 чоловіків), етнокультурним спільнотам брон-

Таблиця 1

Травматичні ушкодження зубів за скелетами дорослого населення

Епоха	Кількість скелетів (всього)	Кількість осіб з травматичними ушкодженнями твердих тканин зубів					
		жінки		чоловіки		всього	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
енеоліт	n=9	0	0	0	0	0	0
доба бронзи	n=72	0	0	0	0	0	0
епоха раннього заліза	n=183	2	1,1±0,3	12	6,6±3,2	14	7,6±1,9
розвинуте і пізні середньовіччя	n=118	1	1,0±0,2	7	5,9±3,2	8	6,8±2,3
P1-2; P2-3; P3-4; P1-3; P1-4; P2-4		>0,05; >0,05; >0,05;	>0,05; >0,05; >0,05;	>0,05; >0,05; <0,01;	<0,05; <0,01; <0,01	>0,05; >0,05; <0,01;	<0,01; <0,01; <0,01

Примітка. P – вірогідність відмінностей показника між групами скелетів різних епох.

Таблиця 2

Соціальні маркери у скелетів дорослого населення

Епоха	Кількість скелетів (всього)	Кількість населення із соціальними маркерами					
		жінки		чоловіки		всього	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
енеоліт	N=9	0	0	0	0	0	0
доба бронзи	N=72	0	0	5	7,0±2,0	5	7,0±2,0
епоха раннього заліза	n=183	0	0	10	5,5±2,9	10	5,5±2,9
розвинуте і пізні середньовіччя	n=118	2	1,0±5,0	8	4,4±3,3	10	5,5±2,3
P1-2; P2-3; P3-4; P1-3; P1-4; P2-4		>0,05; >0,05; >0,05;	>0,05; >0,05; >0,05;	<0,05; >0,05; <0,01;	>0,05; <0,01; >0,05	<0,05; >0,05; <0,01;	>0,05; <0,01; >0,05

Примітка. P – вірогідність відмінностей показника у населення різних епох.

зового віку (III – II тис. до н.е.) належали залишки 102 індивідів (30 дітей, 20 жінок, 52 чоловіки), представників раннього залізного віку (I тис. до н.е. – початок I тис. н.е.) – 223 (40 дітей, 79 жінок, 104 чоловіки), кісткових решток людей доби середньовіччя та переважно пізнього українського середньовіччя (I тис. н.е. – XVIII ст.) – 157 (39 дітей, 39 жінок, 79 чоловіків).

Встановлювалися стать, вік, зріст [3], фізичний стан (за кістковими рештками). Вивчалася кількість випадків травм та, по можливості, особливості травмування зубів [4]. Антропологічні матеріали, відхилення від фізіологічної норми розвитку у кістках та зубах вивчались за авторською схемою [5].

Результати досліджень. Обстеження 499 скелетів показало, що травмування зубів у певні історичні періоди у кількісному та якісному відно-

шенні було різним. У населення доби енеоліту та епохи бронзи травматичних ушкоджень щелепно-лицевої області не виявлено (табл. 1).

У жінок ознаки травмування спостерігалися в епохи раннього залізного віку та пізнього середньовіччя. Це травми коронкової і кореневої частин зубів, як показник застосування зубів у виробничій сфері (до певної міри, соціальний маркер), та показник напружених міжособистих відносин (в т.ч. участь у військових сутичках).

У чоловіків досліджуваних епох спостерігалася така ж клінічна картина щодо травматичних ушкоджень зубів і наявності соціальних маркерів (табл. 2).

До показників соціального маркування відносимо специфічне шліфування вестибулярної поверхні бічної групи зубів – посвячення у доросле життя. До застосування зубів у виробничій сфері (в якості допоміжного засобу рукам) відносимо стертість зубів, пов'язану з професійною діяльністю члена спільноти: верхова їзда (специфічні узури в зубах – маркер вершника [6]). Слідів травм і соціальних маркерів більше в епоху раннього заліза.

Установлені травми коронкової та кореневої частин зубів із залученням щелепнолицевої ділянки черепа. Показником напружених міжособистих стосунків, на нашу думку, є травмування із залученням ділянки черепа (участь у бойових діях).

Висновки. Від епохи до епохи спостерігається ріст показників травмування. Якщо у пору міді та бронзи ураження були поодинокими та характеризуються винятково соціальним маркуванням, то від раннього залізного віку і здебільшого для пізньосередньовічної епохи спостерігається ріст травм твердих тканин зубів: $7,6 \pm 1,9\%$ та $6,8 \pm 2,3\%$ відповідно.

Таким чином, показники ушкоджень твердих тканин зубів та соціальні маркери можуть бути використані для реконструкції історичної ситуації та датування антропологічних матеріалів.

Література

1. **Перерва Е.В.** Непреднамеренные искусственные изменения зубов у древнего населения дельты Волги (по материалам золотоордынского могильника Маячный бугор) / Е.В. Перерва // Вестник археологии, антропологии и этнографии. – М., 2012. – № 2 (17). – С. 79–86.
2. **Виноградова Т.Ф.** Травмы фронтальных зубов у детей / Т.Ф. Виноградова, А.В. Винниченко. – М., 1989. – 33 с.
3. **Пашкова В. И.** Очерки судебно-медицинской остеологии / В. И. Пашкова // Определение пола, возраста и роста по костям скелета человека. – М.: Медгиз, 1963. – 154 с.
4. **Терапевтическая стоматология** / Под ред. проф. Е.В. Боровского. – М.: Медицина, 1988. – 559 с.
5. Свідцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір «Схема вивчення стану зубощелепної ділянки у давніх людей (за антропологічними матеріалами)». – № 44677 від 11.07.2012 / Л.Ф. Каськова, А.В. Артем'єв.
6. **Бужилова А. П.** Палеопатология в биоархеологических реконструкциях / А. П. Бужилова // Историческая экология человека: Методика биологических исследований. – М., 1998. – С. 138–140.